

Héber nyelvtörténet

Qumrán és
dialektológiai kitekintés: nyelvjárások
a Héber Bibliában?

Koltai Kornélia

2016.03.09.

Az óra vázlatja

- 1. Héber a 2. templom korában: Qumrán – kiegészítés
- 2. Dialektusok a bibliai héberben/~ korában
 - Rendsburg elmélete az É-i dialektus(ok)ról
 - Young kritikája: a D-i dialektus sokfélesége
 - Fredericks kritikája: a nyelv nem-horizontális változatai

Az óra anyagának (szoros) irodalma

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 130–143.
- Rendsburg, Gary A., „Morphological Evidence for Regional Dialects in Ancient Hebrew”, in: Bodine, W. R., *Linguistics and Biblical Hebrew* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1992), pp. 65–88.
- Young, Ian, „Evidence of Diversity in Pre-exilic Judahite Hebrew” *Hebrew Studies* 38, (1997), pp. 7–20.
- Fredericks, Daniel C., „A North Israelite Dialect in the Hebrew Bible? Questions of Methodology”, in: *Hebrew Studies* 37 (1996), pp. 7–20.
- Young, Ian, „Biblical Texts Cannot Be Dated Linguistically”, *Hebrew Studies* 46, (2005), pp. 341–351.

Héber a 2. templom korában

(Héber Biblia, Qumrán, Septuaginta-tradíció,
szamaritánus héber)

- babiloni fogság: fordulópon
 - monarchia vége, társadalmi struktúrák összeomlása
 - fogság után: felső, képzett, iskolázott réteg hazatérése → mély változások a nyelvben
1. a kollokvialis nyelv hatása
 2. a birodalmi arámi befolyása, jelentősége
 3. magas presztizsú fogság előtti nyelvváltozat: a sztenderd modell-értéke

Néhány helyesírási-grammatikai sajátosság Qumránból

- Helyesírás: plénébb, *mater lectionis*ok kiterjedtebb használata (még a tibériási *sewa* is ו-*val*, ha a ו / י mássalhangzós értékű, akkor duplán írják, két mater [א és a ו] egymás mellett: egyet jelöl, pl. ראוש stb.)
- gutturálisok keveredése, felcserélése: חמר az אמר helyett
- eltűnik a ר, talán mert már nem ejtik erősen
- דַּמְשֶׁק > דְּמֶשֶׁק – disszimiláció

Néhány helyesírási-grammatikai sajátosság Qumránból

- Személyes névmások: הוּאָה ('ő', masc.), הִיאָה ('ő', fem.), אַתְּמָא ('ti'), אַתִּי ('te')
- Suff. S/2. fem. תִּי-/כִּי
- főnévi képlet gyakorivá válása: qtwl, pl. רַחוּב ('szélesség')
- hitpa'él kedvelt, gyakori, passzív jelentést vesz fel
- אֶל jelentését veszi fel: עַל
- מִן kevésbé szeret asszimilálódni, külön jelenik meg, a ה-ről általában is elmondható, h nem asszimilálódik olyan fonetikai pozíciókban, melyekben a tibériási héberben kell/szokott
- teofór nevek rövidebbek

Néhány helyesírási-grammatikai sajátosság Qumránból

- összetett igeidő használata gyakori használata (létige ragozott formája + participium)
- וְיָהִי csökkenése, eltűnése
- aszindetikus mondatok eltűnése
- szókincs: a különböző bibliai korszakokból
- perzsa, görög, latin jövevényszavak
- nyitott a morfológiai és szemantikai újításokra

Bibliai (direkt) reflexió a létező dialektusokra
(amely egyúttal értékítéletet is magában foglal a
narrátor részéről):

Bír. 12,(5–)6

- (Azután elfoglalták a gileádiak a Jordán gázlóit Efraim előtt, és mikor a menekülő efraimiak azt mondták: Hadd menjünk át! - megkérdezték mindegyiktől a gileádi férfiak: Efraimi vagy? És ha azt felelte: Nem! -)
- akkor azt mondták neki: Mondd azt, hogy „szibbólet”! És ha az „szibbólet”-et mondott - *mert nem tudta helyesen kiejteni* -, akkor megragadták, és legyilkolták a Jordán gázlóinál. Így esett el akkor negyvenkétezer efraimi.
- → *a Jordán mint természetes dialektushatár*

Rendsburg: Morfológiai tanúbizonyságok a dialektusokra

- nem júdai formák: próféták idegen nemzetekhez címzett beszédeiben: KÓDVÁLTÁS
- + nemcsak É-i területeken, hanem közép-régiókban is, pl. Efraimban, Rúbenben → több mint 1 izraeli dialektus; 2 fő típus:
- transzjordániai dialektus: Deir Allával, moábival, ammonival szorosabb rokonság
- olyan É-i dialektus, amely a föníciaihoz, arámihoz áll közel
- GORDON-TEÓRIA: a fogságban találkoztak a hajdani Izraelből és a Júdából elhurcolt foglyok, É-iak nyelve hatott a D-iekére, i. e. 6. sz. → fogság utáni nyelvhasználatot meghatározza

Rendsburg: D-i és É-i bibliai szövegek

- Dél:

- *Tóra, Sámuel, Királyok* (a déli országrésszel foglalkozó részek), *(Proto-)Jesája, Ezékiel, Mikha, Cefanja, Habbakuk, Zsoltárok* (részben), *Rút, Ékha, Krónikák*

- Észak:

- *Bírák*, amelyek transzjordániai területekkel, É-i területekkel foglalkoznak, *Királyok* (É-i országrésszel kapcsolatos szövegek), *Hósea, Zsoltárok* (részben) + D-iekben → KÓDVÁLTÁSOK, GORDON-TEÓRIA

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **1)** nonlaringális konsonánsok előtt: מִי ('mi') pl. מִי קוֹל
→ nonlaringálisok előtt: לְמִי
- **2)** S/2. fem. birt. suff. כִּי- (proto-sémi forma megőrzése, + arámi)
- **3)** S/3. masc. birt. suff. -וֹהִי, pl. תְּגַמְּלוּהִי ('jó cselekedetei', Zsolt. 116,12)
- **4)** P/3. masc. birt. suff. -הֶם, pl. כָּל־הֶם ('mindnyájuk', 2Sám. 23,6)
- **5)** P/3. masc. tárgyi névmás הֶם, pl. עִד־הֶם ('hozzájuk', 2Kir. 9,18)
- **6)** a ה névelő meghagyása preffigált prepozíció után, pl. וּלְהַקְרִיבָם ('a fejszékhez', 1Sám. 13,21): HIPERKORREKCIÓ

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **7)** a ה nem-kiejtése *hif'il*, *hof'al* igéknél, pl. יהודך (‘dicsőítenek téged’, Zsolt. 45,18; Aszaf-gyűjtemény stb.)
- **8)** S/3. fem. nominális ת־végződés megtartása, pl. מנת (‘rész’, Zsolt. 16,5), נחלת (‘örökség’, Zsolt. 16,6) – helynevek, amelyeknek a végződése (ת־/ת־) – É-ra lokalizálható
- **9)** az alternatív S/fem. nominális ות־végződés használata, pl. חכמות (‘bölcesség’, Péld. 1,20)
- **10)** a ב־ / ל־ prepozíció használata -tól/-től jelentésben (pl. 2Kir. 14, Zsolt. 29 stb.)
- **11)** a י megtartása ל־/ל־ igéknél, pl. יִמְיוֹן (‘mormognak’, Zsolt. 83,3)

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **12)** ragozott participium használata, pl. וּגְנַבְתִּי ('lopva voltam', Gen. 31,39; NB: Jákob Lábánnak címezi)
- **13)** pluralis reduplikációja a gemináta gyököknek, pl. הַרְרֵי (vminek a 'hegyei', Zsolt. 133,3), הַצְלָלִים ('az árnyékok', Én. én. 4,6)
- **14)** az אִישִׁים mint a 'férfi' plur. alakja, pl. [אִוְן-אֶת-אִישִׁים] פְּעֵלִי ('férfiak', Zsolt. 141,4)

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- Vaskor folyamán: az É-i és a D-i nyelvváltozat között akkora lehetett a különbség, mint ma pl. Ausztria és Bajorország, Marokkó és Irak dialektusa között
- É-i héber: számos izoglossza a föníciaival, arámival → nagyobb hasonlóság velük, mint a júdai, D-i dialektussal (vö. holland határmenti települések nyelvváltozata jobban hasonlít a határmenti német dialektusokra, mint az amszterdami hollandra)
- GORDON-TEÓRIA: fogság utáni nyelvváltozat az É-i sajátosságokat tükrözi
- → de: pusztán nyelvi alapon nem lehet egy szöveget helyileg beazonosítani

Young: Dialektális sokféleség Júdában

- Sokféleség:
 - héber sztenderd irodalmi variáns vs. beszélt nyelvi dialektusok
 - Júda: nem egy törzs egyenes ági leszármazottja
 - (kálebiták, kéniták, Simeon törzse)
 - + É-i menekültek: folyamatos, lassú szivárgás
- Júdai feliratok fogság előtt:
 - (Arad levél, Siloam-felirat, Lákisi osztrakon) vs. sztenderd bibliai héber

Young Rendsburg-kritikája

- Júdai héber: (Rendsburg szerint) a legdélibb ÉNY-i sémi nyelv, nincs mivel összehasonlítani, de: attól még lehet más ÉNY-i sémi nyelvvel összehasonlítani!
- Prekonceptiója:
 - júdai héberben belül nincs variációs lehetőség
 - a sztenderd bibliai héber mellett É-i, azaz nem júdai dialektus
 - D-i szöveg négyszer több, mint az É-i, ha a déliben É-i sajátosságok: kölcsönzés É-ről

Young Rendsburg-kritikája

- É-i szövegek (Rendsburg szerint):

- Gen. 49. a Tórából

- Efráimi Józsué története → nagy része

- 1Sám., Kir. nagy része:

- Dávid utolsó szavai (2Sám. 23,1–7)

- Salamon királyságának beszámolója, mert föníciai írnok írta

- Dávid lamentációja Saulról, Jonatánról, mert É-iakról szólnak

- *Jesája*: kódváltás, amikor nem Júda a próféciáinak a címzettje → nincs olyan fejezet, amit ki lehetne zárni a korpuszból

- *Deutero-Jesája*: vö. GORDON-TEÓRIA

Young Rendsburg-kritikája:

- É-i szövegek (Rendsburg szerint):
 - Ezékiel ugyan D-i, de: KÓDVÁLTÁS, GORDON-TEÓRIA
 - Kispróféták: *Mikha, Náhúm, Habakkuk, Cefanja* D-i, de: KÓDVÁLTÁS, ha nem júdai tárgyról beszél
 - **QOHELET, Jób, Énekek éneke** (NB: Jeruzsálem lányai)
 - *Rút, Ékha* D-i, de: kései → GORDON-TEÓRIA
- Rendsburg szerint: a D-i szövegek (éppen fordítva): a bibliai szövegeknek csupán 1/4-ét alkotják!

A déli szövegek sokfélesége

- Rút: fogság előtti, júdai
 - Boáz, Noémi megszólalásai: hangsúlyozva a betlehemi származás – a júdai szerző tisztában van a királyságon belüli regionális eltérésekkel
- QOHELET: fogság előtti, Jeruzsálem környéki,
[-ֿ / זיה → nemcsak az É-i szövegekben:
kollokviális vonás! – vö. Fredericks]

A QOHELET NYELVI JELLEMZŐI

- névszói képletek: חֶסְרוֹן ('hiány'), שְׁלֵטוֹן ('uralom'),
- arámi jövevényszavak: סְכָלוּת ('ostobaság'), כְּבָר ('már'), קָרַב ('háború'),
- névelő nem esik ki a prepozíció után,
- csak אֲנִי,
- אֵי az אוֹי helyett,
- ל"א/ה keveredés,
- -שׁ + egyéb partikulák, pl. כְּשֶׁבָא ('ahogy ő jön'),
- kerüli a waw consec.-ot,
- szokatlan kifejezésmód, szokatlan szórend:
שְׁהָיָה אֲשֶׁר רָאִיתִי אֲנִי טוֹב ('ez az, amit én látok jónak'),
וְיֹתֵר (‘azonfelül, ráadásul ahhoz, ami van’)

Az É-i dialektus vs. beszélt nyelvi nyelvváltozat – Fredericks kritikája

- D-i szövegekben is adatolt ún. É-i sajátosságok
- → nem dialektális, hanem beszélt nyelvi vonások
- É-i írnoki hagyomány sokkal toleránsabb a kollokvializmusokkal szemben, D-i írnoki hagyomány merevebb, ellenállóbb

A bibliai szövegek nyelvi jellemzők alapján történő datálásának problematikus volta (Young)

- archaikus nyelvi formák: nem pusztán nyelvi bizonyítékokhoz köthetők (vö. műfaji sajátosságok)
- sztenderd bibliai héber: fogság után is használták
- kései bibliai héber / proto-kései bibliai héber: már fogság előtt is létezett
- a nyelvi vonások nem köthetők (többek közt a perzsa jövevényszavak) sem köthetők egy korszakhoz
 - (pl. asszírok által deportált perzsák Júda közelségébe: i. e. 8. sz. vége, vö. 2Kir. 23,11)

A bibliai szövegek nyelvi jellemzők alapján történő datálásának problematikus volta (Young)

- a szövegkritikai dimenziót is figyelembe kell venni
- *szervezők* nyelvi repertoárja, *szervezők* nyelvi repertoárja, *írnokok* individuális sajátosságai, írnoki hagyományok

→ pusztán nyelvileg, nyelvi jellemzők alapján a könyvek datálása NEM LEHETSÉGES

- Vizslát jövő szerdán!